

AHMED YESEVÎ DEVRİNDEKİ ORTAÇAĞ ORTA ASYASI'NIN ETNOGRAFYASI

Bouboura AKNOLDOEVA*

Terc: Fazıl AGİŞ**

Kırgızistan; Orta Asya ve Kazakistan adıyla bilinen tarihî-etnografik yörenin bir kısmı olduğu addedilir. Ortaçağ Kırgızistanı hakkında etnografik bilgiler Maniheizm, Buddizm ve eski Türk Runik metinlerinde rastlanır. İki büyük edebî anıt; Balasagunlu Yusuf'un "Kutadku Bilik" (Kutluluk Bilimi-1069 yılında yazılmış) ve Kaşgarlı Mahmûd'un "Divânü'l-Lügati't-Türk" (Türkî Sözlük Yığnağı-1072-1074 yıllarında yazılmış), bunlar X-XI. yüzyılların kıymetli hediyeleri olarak sayılırlar. Kırgızların yayıldıkları yerler ve onların çeşitli meslekleri ile ilgili iş bölümlerine ait zengin materyaller, Fars ve Arap dillerinde yazılmış X-XV. yüzyıllardaki eserlerde vardır.

Arkeolojik ve yazma eserlerin mevcut olmasıyla, Ahmed Yesevî ile ilgili Kırgızistan halkının araştırılması imkânları da vardır.

Kırgızistan ülkesi, III-XII. yüzyılları arasındaki zamanda, Türk etnosunun şekillenme sürecine katılarak oluşmuştur. Bu süreç zamanı esasta üç basamağa bölünür:

a) III-V. yüzyıllarda Merkezî Asya (Orta-Asya, Altaylar, Sibirya bölgelerini kapsar)'daki son Hunların ortaya çıkması;

b) Eski Türk Uruk (kabile)larının kitleler halinde Batı Tanrıdağ (Tiyen-Şan) yörelerine göçüp gelişi (VI-VIII. yüzyıllar) ve eski Türk devletlerinin kurulması;

c) Karluk uruklarının Altay ile Batı Moğolistan'dan Batı Tanrıdağ'a göçmeleri ve birleşip Karahanî devletini kuran ilk feodal Türk

* Kırgız Devlet Üniversitesi Öğretim Üyesi.

** S.Ü. Türkiyat Arş. Enstitüsü Arş. Görevlisi.

beyliklerinin şekillenmesi (XI. yy. sonu ile XII. yy.).

Doğu Orta-Asya halkının ve onların arasında yaşayan İran dilli kitlelerin birleşerek Türkleşmeleri ile birlikte, Türk edebî dili ve edebiyatının şekillenmesi, Karlukların Yedisu'ya göçüp gelişinin neticesi olarak kabul edilir.

Ahmed Yesevî ile ilgili Orta-Asya halkının ananevi kültürünü ele alırsak, orada hayvancılık ve tarımcılık iş faaliyetleri, eskiden olduğu gibi iktisadi iş bölümü olduğu görülür. Kırgızistan'da hayvancılık için bütün tabîî şartlar elverişli olduğundan, halkın ezici çoğunluğu bu iş alanında faaliyet göstererek geçimlerini sağlamış oldukları görülmektedir.

Merkezî Asya uruklarında hayvancılık türleri, iktisadî hayatın ilk önceki türü olmuş, onun temelini kurarak hazırlamış, öyle veya böyle derecede göçebe olmaktan, ilk yulkuçuluk (at sürücülüğü, hergecelilik)ten inkişâf etmiş seviyede bir temel bağılılık olmuştur. Merkezî Asya'nın tabîî şartlarına uygun olan at sürülerinin yalnız beslenmesi ve bakımı, göçebe hayvancılık iktisadının başarılı uygulamasını sağlamıştır. Eski urukların servete bakış açısından atın rolü de yulkuçuluktan gelip çıkmıştır.

İnsanın ata olan istisnaî muamelesini anlamak için, göçebe yaşayış şartında, yılkinin insanın dertlerine deva bu ilâç olduğunu bilmek gerekir.

Atın binek ve çekici güç katarı olarak, yük hayvanı olarak kullanılması, göçebe sistemindeki iktisadî hayatta faydalı olmasına ve daha da gelişmesine imkân vermiştir. Yulkuç, göçebe Kırgız'ın yardımcısı olarak, onunla birlikte sürü yaymaya ve toplamaya, sürüleri gütmeyi benimsemeye hem de bir yerden bir yere göçmeye katılıp, binek olarak kullanılması görevini başarmıştır. Atın buna benzer görevleri, onu göçebe için emeğin yalnız üretimi değildir; emeğin aracı ve göçebe hayvancılık üretimindeki masraflardan biri kılınmıştır.

Önceki göçebeler için yulkuç, iş hayvanı olarak masrafların en önemli yerini almıştır. Uzak yerlere göçme ve bozkır urukları ile dağ-bozkır uruklarının iktisadî-kültürel katılımları güçlenmiştir. Önceki devirlerde, en öncelikli yük hayvanı katarı olarak kullanılan yılkinin büyük mânada izleri olmuştur. Bugün bunun bir delili olarak Avrasya dairesindeki bozkırların Güney ovalarında, ölen sahibi ile birlikte onun bineğini gömme âdetinin

payı da olmuş. Türk zamanının kurganları Kırgızistan bölgesinde, Ketmen Töbe'de, Isık-Göl havzasında, Çöy öreninde bulunarak kazı yapılmıştır. Bu delilleri karşılaştırırsak, bu âdet VI. yy.'da başlayıp Doğu Altay yörelerinde XIX. yy. sonuna kadar hüküm sürmüştür.

Kırgızların hayvancılık iktisadı, hayvan yayma sistemi üzerine teşkilâtlandı. At sürüsü (yılkı) ve koyun ağılcılığında şüphesiz atın tercih edilmesine sebep olmuştur. Kış mevsiminde yulkılar topnakları ile yeri kazıyıp başka tür hayvanlar için de kar altından yem bulma imkânı oluşturması, başka mevsimlerde de atın diğerlerinden farklı tarafı, otların baş kısımlarını yiyerek daha az telef etmeleri, başka hayvanlara kendisinden kalan yem ile azıklanmalarına fırsat vermeleridir.

At, Kırgız çocuğunun hayatı boyu gereklidir; insanın ömür boyu onun yaşam boyu basamaklarında: Doğduğunda, terbiyelenmesinde, evlenmesinde, ölümünde, diğer geleneğe ait mesleklerde, işlerde göz kamaştırır derecede rol oynar.

Oğulun doğumuna bağlı olarak, ana-babası doğum için Toy (düğün) yaparlar. Bu düğünde birçok yerlerden gelip at yarıştırlar. Çocuğa konuşmaya başladığında ve yürümeye kalktığında ata binmeyi öğretiyorlar.

Kız istemeye gidildiğinde güveyin atı da katılır. Nişanlısının ailesine yaklaşıldığında güvey attan inerek onu haberci (görücü) yedeğinde ve kendinden önce gönderir. Kendinden önce bineğini gönderme geçmişten kalan bir âdettir ve göçebelerde dünürleşip yaşayan insanlara bakıldığında başkasına inandığını ve sadakatini bildirir. Bütün yerlerde ve bütün mevsimlerde ar-namus sembolü olan joker atına oldukça ihtiram edilir ve ona aşırı derecede değer verilir.

Göçebelerde kemik koyma âdeti de atsız geçiştirilmez. Merhûmun kemiği boz evden çıkarıldığında onun ruhuna bağışlanan görkemli tören yapılır. Vefat eden kimsenin en iyi gördüğü atlarını yanında alıp gelmeleri, onları kurbanlığa kesmeden önce sahibi ile vedalaştırmak, kemik mezara konulduktan sonra at yarıştıyıp ona değerli ikramiye konuluşu âdeti vardır.

Ortaçağdaki Avrasya göçebelerinin iktisadî teşkilatlanmalarına ait mes'eleleri araştırmak, ülkedeki etno-genezin yeniden yapılanması bakımından yerine getirilmesi gâyet anlamlıdır. O zamandan bu yana

Ahmed Yesevî ile ilgili Orta-Asya etnografisi şimdiye kadar gelişen izleri izlendiğinden dolayı, bu iş konusunda Türk ve Kırgız etnologlarının birleşip kendi aralarında faaliyet göstermeleri için istekli olduklarının bilinmesi gerekir.